

Kurucusu:
Dr. Mehmet Ali UZ

Yayın Kurulu:
Dr. Mehmet Ali UZ
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU
Hasan YAŞAR
Ahmet ÇELİK
Ali IŞIK
Av. Serdar CEYLAN

CİLT: 24 • SAYI: 35
7 Ocak 2026 ÇARŞAMBA

KADEMİK

Sayfalar

Merhaba

f /akademiksayfalar

www.merhabahaber.com

OSMANLI DEVLETİNDE KADI VE KAZA YÖNETİMİ

Osmanlı Beyliği, XIV. yüzyılın başlarında teşekkül ettikten sonra hızlı fetihlerle ülkenin sınırlarını genişletmiş ve iki asır sonra üç kıtaya hükmeden bir devlet haline gelmiştir. Sınırların genişlemesi neticesinde devlet her alanda teşkilatlanmaya gitmiş ve kendine özgü kurumlar meydana getirmiştir.

Ahmet ÇELİK

Osmanlı devlet teşkilatı, merkez ve taşra olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Taşra teşkilatı ise vilayet veya eyaletler olarak idari yapılara ayrılırdı. Vilayet ve sancakların başlarına sivil ve askerî yönetimi kendinde toplayan beyler atanırdı. Bu yapılar, sancak veya livalara, onlarda da sırasıyla kaza, nahiye, köy ve mezralara göre taksim

olunurdu. Ayrıca tımar nahiye-leri ve dirlik adı altında alt birimler de mevcuttu.⁽¹⁾

Bunlara ek olarak hükümdarın şer'i ve örfi otoritesini temsil eden ve ilmiye sınıfına mensup sivil bir yönetici olarak kadılar bulunmaktaydı. Beyler, kadının onayı olmadan herhangi bir cezayı uygulayıp hüküm veremediği gibi kadılara da emir veremeye yetkisi yoktu. Şeriatın ve Osmanlı kanunlarının uygulanmasında kadı, yetki ve gücünü doğ-

rudan hükümdardan alırdı.⁽²⁾

Eyalet ve sancak merkezleri bölgenin en büyük şehirleriydi. Bu nedenden bulunduğu çevrenin en büyük kazası olma özelliğini taşımaktaydı. Kaza merkezinden uzak olan nahiyeler ise birleştirilerek kaza haline getirilmekteydi. Bu yerlere "kaza bölgesi" adı verilmekteydi. Böylelikle halkın kazâ ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde ulaşmaları sağlanmaktaydı.⁽³⁾

İdari yönden yüzlerce kazaya bölünen Osmanlı coğrafyasında kazalar, doğrudan merkeze bağlı bir idareci olarak ilmiye kökenli kadılar görev yapmaktaydı. Onların görevinde müftü, naip, şühûdü'l-hâl, kassam, kâtip, muhızır, vekil, subaşı, çavuş, emin ve muhtesipler yardımcı olurlardı.⁽⁴⁾

Kadının Tanımı

Kadı Arapça'da kazâ/kadâ kökünden türetilmiş olup insanlar arasında meydana gelen davaları yasaya göre çözen kişidir.⁽⁵⁾ Mer'i hukukun uygulayıcısı ve padişah otoritesinin, ehl-i örf ile birlikte en önemli temsilcisi olan kadı, padişah tarafından "icray-ı ahkâm-ı şer'iyye ve infaz-ı kavânin-i mer'iyye eylemekle" görevlendirilmiştir.⁽⁶⁾

Mecelle (madde 1785), "kadı"

(2) Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019, s.134; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", *Osmanlı*, (Editör: Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. VII, s.77, 86.

(3) Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlı*, (Editör: Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. VI, s.119.

(4) Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku; Adalet ve Mülk*, İstanbul: An Sanat Yayınları, 2021, s.373-378.

(5) Fahrettin Atar, "Kadı", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 2001, c. XXIV, s.66.

(6) Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s.83

(1) Levent Kuru, Ahmet Önal, *Osmanlı Kaza Teşkilatı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018, s.12.

yerine “hâkim” kelimesini kullanarak şöyle bir tanım getirmektedir: “Hâkim, beyne’n-nas (insanlar arasında) vuku bulan da’va ve muhasamayı ahkam-ı meşruiyesine (yasal hükümlere) tevfikân (uyarak) fasl ve hesm (çözmek) için taraf-ı sultaniden nasb ve tayin buyurulan (atanan) zattır”.

Kadı, hekim, fehîm (anlayışlı), müstakim ve emin, mekîn, metîn olmalıdır (Mecelle, md. 1792). Kısaca kadı, hukuku uygulamakla sorumlu olan hâkimdir.⁽⁷⁾

Tarihsel Süreç

Osmanlılarda kadılık, Osman Gazi zamanında ortaya çıkmış, şer’i mahkemelerin ilgasına kadar idari ve içtimai hayatta etkili olmuştur.⁽⁸⁾ Osmanlı fetih geleneğinde bir yerin Osmanlı idaresine kesin olarak girmesinin kadı ve subaşı gibi görevlilerin tayini ile tamamlandığı görülmektedir. Diğer müesseselerin de olduğu gibi kaza teşkilatı da kendisinden önceki İslâm ve Türk devletlerinden büyük ölçüde faydalanmış ancak zamanla bu konuda kendine has bir sistem meydana getirmiştir.

Osmanlı Beyliği’nin ilk kadısı Şeyh Edebalı’nın damadı ve aynı zamanda öğrencisi olan Tursun Fakih (Ö.1327)’dir. Sultan Orhan zamanında kadıların eğitimi için bir medrese açılmış ve Çandarlı

Kara Halil Hayreddin Paşa (Ö.1387) ikinci kadı olarak atanmıştır. Kadıaskerlik makamının Sultan Birinci Murad döneminde kurulmasıyla kadıların atanması görevi bu makama verilmiştir. Fatih Sultan Mehmet devrine kadar herhangi bir medrese mezunu kadılık görevi icra edebilirken onun döneminde kurulan, Sahn-ı Semân Medreseleri’nden mezun olanlara kadılık başvurusu yapma imkânı verilmiştir.⁽⁹⁾

Kadılık Taksimatı

Osmanlı Devleti, merkez ve taşra teşkilatı olarak iki ana kısımdan oluşmaktaydı. Kaza teşkilatı Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç bölgeye ayrılmakta idi.⁽¹⁰⁾

(7) Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, *Osmanlılar*, c.VI, s.453
(8) Yusuf Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Konya, 1989, s.127.

(9) Ortaylı, age, s.121.

(10) Anık Feda Şamil, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Yıl: 1997, sy.8, s.10.

Rumeli'deki teşkilat ve kadılar Rumeli kazaskerlerinin, Anadolu ve Mısır'daki teşkilat ve kadılar Anadolu kazaskerinin idaresi altında idi.

Yüzölçümü küçük, kaza sayısı itibariyle az olmasına rağmen Rumeli Anadolu'dan, Rumeli kazaskeri de Anadolu kazaskerinden daha üstün kabul edilmiştir.

Kaza sayısında ve sınırlarında zaman zaman değişimler olmakla birlikte Rumeli kadılıkları dokuz derece; Anadolu kadılıkları on derece ve Mısır kadılıkları altı derece halinde düzenlenerek bu sistem uzun süre muhafaza edilmiştir.

Rumeli'deki dereceler yukarıdan aşağıya doğru şöyle idi: Rütbe-i sitte (sitte-i Rumeli), rütbe-i ula, rütbe-i karib, rütbe-i saniye, rütbe-i salise, rütbe-i İnebahtı,

rütbe-i Eğri, rütbe-i celebi, rütbe-i Cınad.

Anadolu kadılıkları dereceleri ise yukarıdan aşağıya şöyle idi: Sitte (sitte-i Anadolu), musıla, saniye, salise, rabia, hamise, sadise, sabia sâinine, tasia.

Mısır Kadılıklarındaki altı derece ise şöyle idi: Sitte (sitte-i Mısır), musıla, salise, rabia, hamise, sadise.

Kadılıklar seviye itibariyle küçük kadılıklar (kaza ve sancak kadılıkları) ve büyük kadılıklar (mevleviyetler) olmak üzere iki gruptu.⁽¹¹⁾

Gerek sancakların ve hatta bazı vilâyetlerin ve gerek büyük ve mühim eyaletlerin kadılıkları mevleviyet suretiyle tevcih edilirdi. Mevleviyetler iki çeşit olup bunlardan üç yüz akçeli mevleviyetler sancaklarla, bazı eyaletlerin kadılıkları idi. Meselâ XVII. asırda Sivas ve Silistre eyaletleri üç yüz akçelik mevleviyet iken Tokat sancağı beş yüz akçelik mevleviyet idi.

Mevleviyetin en yükseği beş yüz akçe yevmiyeli olanlardı. Bunlar hükümetçe önem verilen eyaletlerin kadılıkları idi. Mevleviyetlerin kadılık müddeti bir sene idi. Bunların tayinleri kazaskerlerin sadrazama inhalarıyla olurken daha sonraları şeyhülislâmların sadrazam vasıtasıyla yaptıkları inha üzerine yapılır-

(11) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s.91.

dı.⁽¹²⁾

Mevleviyet olan büyük kadılıkların mevcudu XV. asırda İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe, Sofya, Selanik iken XVI asırla XVII asırda Şam, Halep, Mısır, Diyarbakır ve Bağdat ve Budin ilave edilmiş daha sonra lüzum ve ehemmiyetlerine binaen diğer bazı eyaletler de büyük mevleviyet olmuştur.⁽¹³⁾

XVIII. yüzyıla doğru beratla olan tayinler, artık fermanla yapılmaya başlanmış ve büyük kadılıklar için görevlendirilenler, kendileri İstanbul'da kalarak kazaya naiplerini göndermeye başlamışlardır. Lale Devrinde merkezden gelen emr-i şeriflerde kadıya değil mesela "Konya nabine hüküm ki" denerek naibe hitap ediyordu. Bununla birlikte, küçük kazalardakilere "kadı" denmeye devam edilmiştir. Çünkü kadı, atandığı küçük kazaya bizzat giderek görevini yapıyordu.⁽¹⁴⁾

Rumeli ve Anadolu için devamlı değişiklikler yüzünden kesin bir rakam vermek mümkün olma-

makla birlikte 1000'in üzerinde kadılık mevcuttu.⁽¹⁵⁾

Kadılık Tayini

Osmanlı devletinde ilmiye sınıfı üç alanda görevlendirilir ve her grup belirli bir fonksiyon üstlenirdi. Buna göre müderrisler eğitim öğretimle, müftüler iftâ yani fetvâ göreviyle ve kadılar ise kaza (yargı) göreviyle yükümlüydüler.⁽¹⁶⁾ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet'e kadar, kadı tayini için, ilmiye mensubunun dilekçesi (arzuhalı), kazaskerin arzı (teklifi, önerisi), Divan-ı Hümayunun onayı (tasvibi), sadrazamın özeti (telhisi), padişahın hatt-ı hümayunu (uygun bulma emri) ve evrakın kazaskerlik divanına işlem için iadesi gerekliydi.⁽¹⁷⁾

Medreseden mezun olup, adaylık (mülazımlık) hakkını kazanmış olan aday, ilgili kazaskerin defterine ismini yazdırır ve sıra beklerdi.

(12) Uzunçarşılı, age, s.95-96.

(13) Uzunçarşılı, age, s.96.

(14) Küçükdağ, age, s.128.

(15) Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul: IRCİCA, 1994, c.1. s.263.

(16) İlber Ortaylı, *Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019, s.24-25

(17) Fendoğlu, age, c.VI, s.455.

Kaza kadılarının tayin, terfi ve azilleri (görevlerine son verme) hakkında kazaskerin tuttuğu deftere “ruznâme” veya “akdiye defteri” denir; bu defter kazasker tarafından padişahın huzurunda okunur ve onay alınırdı. Kadı ve müderris atanmaları Divan-ı Hümayun’da kararlaştırılır, padişaha arz edildikten sonra, kazasker tarafından adaya görev süresini ve ücretini belirten kısa tayin buyruldu yazılırdı.

Fatih’ten sonra, ikinci bir usul görülmektedir. Bu usul, özellikle divan toplantılarının vezir-i azamın başkanlığında toplanmaya başlamasından başlamış ve kadı, kazaskerlerin önerisi ile vezir-i azam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır.⁽¹⁸⁾

(18) Fendoğlu, age, c.VI, s.455.

Osmanlı’da kadı atanmasında, daha sonraları bu yöntem de değiştirilmiş, kazaskerin yerini şeyhülislâm almış; kazasker yazısı yerine sadrazam buyruldu gönderilmiştir.⁽¹⁹⁾ Sadrazam tarafından yazılan ve tarihi olmayan bir telhisde Konya, Mısır ve Şam kadılıklarına atanmak üzere şeyhülislam tarafından önerilen isimler padişahın tasdikine (Bkz. Ek:1) şöyle arz edilmektedir:

“Arz-ı bende-i bîmikdar budur ki Saadetlü ve azametlü ve kerametlü padişahım, faziletlü şeyhülislam efendi duacılarının işaret ve tertibleri üzere Mısır kazası sabıka

kadıolan Minkarizade’ye ve Şam kazası Bakizade Esad Efendi’ye ve Konya kazası Seyyid Mehmed dailerine ihsan buyurulmak babında ferman devletlü padişahımdır. Ve bugün arza varılmak iktiza eder ahval olmayub sair umur-ı devlet-i aliyye ile ihtimam olundu. Malum-ı alileri olduk da ferman azimetlü padişahımdır.”⁽²⁰⁾

Kadı adaylarından Rumeli’de görev almak isteyenler Rumeli kazaskerinin, Anadolu’da görev almak isteyenler Anadolu kazaskerinin “matlab defteri”ne ismini yazdırarak sıra beklerlerdi. Kadıların tayin terfi, nakil, azil

(19) Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul: İRCİCA Yayınları, 1994, c.1. s.267..

(20) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HAT, 1446-39.

gibi her türlü işlemleri bu kazaskerlikler tarafından yapıldı.⁽²¹⁾

Sırası ve zamanı gelen kadının tayini için Divan-ı Hümâyun toplantılarında padişaha arzda bulunulur, onay alındıktan sonra durum bir mektupla ilgiliye bildirilir ve berat alması istenirdi. Berat geldikten sonra tayin işlemi tamamlanmış olurdu.⁽²²⁾

Ataması yapıldıktan sonra kadiya bir ferman yazılarak bilgi verilir ve göreve başlayacağı tarih kendisine tebliğ edilirdi. 30 Recep 1010 tarihli bir ferman Tokat kadısı Şemseddin'e 29 Recep 1010 tarihinden itibaren Konya kadısı olarak atandığı ve gecikmeden görev yerine gidip kadılık görevine başlaması gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca ferman, Şemseddin'e adamlarından birini gönderip tahvil kaleminden beratını çıkarmasını ihtar etmektedir:

“Akza kuzatî'l-müslimin, evlâ vülatî'l-muvahhidin, yenbu'u'l-fazl ve'l-yakin huccetü'l-Hakkı ale'l-halkı ecmain, varisü ulumî'l-enbiya ve'l-mürselin, el-muhtass bi inezidi inayeti'l-meliki'l-mu'in hâliya Tokat kadısı olan Mevlana Şemseddin -zidet fezâilühu- tevki'i refi'i hümayân vasıl olıcak malûm ola ki; Haliya hakkında

mezid-i inayer-i hüsvânem zuhura getürüp iş bu sene aşara ve elf Recebu'l-müreccebinin 29. gününden Konya kazası sana sadaka ve inayet olunup ilamı için (boş) tayin olunmuştur. Buyurdum ki vardukda tehir ve tevakuf etmeyüp kaza-i mezbûra varup icra-yı ahkim-ı şer' iyye idüp adamın gönderüp beratın ihrac ittiresin, şöyle bilesin alamet-i şerife itimad kılasın. Tahriren fi evihu-ı şehri Rccebi'l-mürecceb sene aşara ve elf mine'l-hicreti'n nebeviyye aleyhi efdalü's-salati ve't-tahiyye. Bi makam-ı Konsantiniyye el-mahruse.”⁽²³⁾

Şayet bir kadının tayini ruzname defterine kaydedilmemişse elindeki berat hükümsüz sayılırdı. Beratsız icra edilen görev “fuzuli mahkeme kurmak” diye adlandırılır, hemen bu be-

(21) İpşirli, age, c.I. s.264.

(22) Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s.81; Ortaylı, Kadi, age, s.25-26.

(23) Bilgin Aydın, Selçuklular'dan Osmanlılar'a Konya Kadılığı, Darülmülk Konya, İstanbul, 2022, sy.1, s.42.

tip, muhızırbaşı, muhızır ve divittara verilirdi.⁽²⁶⁾

Lakaplar

Kadı beratlarında “kıdvet-ü kuzâti’l-islâm, umdet-ü vûlati’l-enam, mümeyyiz-ü helâl ani’l-haram, kıdvet-ü kuzat ve’l-hükâm mâdenü’l-fazlu ve’l-keâm mümeyyiz-ü helâl ani’l-haram mevlâna ...zidet fazluhu, kıdvet-ü kuzâti’l-müslimîn, zübdetü’l-muvahhidîn madenü’l-fazl ve’l-yakîn, el-muhtes bimezid-i inayeti’l-meliki’lmuîn mevlâna ...zidet fazluhu.” gibi lakaplar yazılırdı.⁽²⁷⁾

ratlar iptal edilir veya yenisi verilir. Ankara kadısı İbadullah, bir beratla tayin edilmiş ancak ruznamede kaydının olmadığı tespit edilince, beratı iptal edilmiş ve ruznameye kaydı 18 Ağustos 1601 (18 Safer 1010) tarihinde yeni bir berat verilmiştir.⁽²⁴⁾

Ayrıca bütün kadı tayinlerinde kadı olarak atananlardan “berat resmi” denilen bir harç alınırdı.⁽²⁵⁾ Berat resmi, kadının yevmiyesi defterde kaç akçe ise onun aylığı hesap edilerek tahsil edilir, bunun yarısı “resmi nişan” ismiyle tuğra çekme parası olup diğer yarısı da kazas-kerin maiyyetinde bulunan kâ-

Müdürrislikten Kadılığa Geçiş

Müdürrislerden Hâşiye-i tecrid (yirmi, yirmi beş akçe yevmiyeli ilk müdürrislik) müdürrisliğinden itibaren en son müdürrisliğe kadar herhangi bir müdürris derecesine göre bir kadılığa geçebilirdi.

-Yirmi ilâ otuz akça yevmiyeli bir müdürris kaza (ilçe) kadılıklarına

- elli akçe yevmiyeli müdürris, yüz elli akçelik sancak kadılıklarına ve

- Sahn müdürrisleriyle altmışlı müdürrisler mevleviyet

(24) Ergenç, age, s.192.

(25) Ortaylı, age, s.30.

(26) Uzunçarşılı, age, s.111.

(27) Uzunçarşılı, age, s.111-112.

tâbir olunan beş yüz akçeli Şam, Halep, Mısır vesaire gibi eyalet kadılıklarına tâyin olunurlardı.

XVII. asırda Sahn-ı Seman müderrisliği eski önemini yitirdiğinden bura müderrisleri her zaman büyük kadılıklara tâyin olunmayarak altmış akçe yevmiyeli müderrisler tercih olunurlardı.⁽²⁸⁾

Kadılık Süresi

Kadıların görevde oldukları süreye “müdde-i ittisal veya zamân-ı ittisal” görevden ayrı oldukları süreye ise “müddet-i infisâl” veya “zamân-ı infisâl” denilirdi. Kadıların görev süreleri kesin olarak belirlenmiş değildi. Mevleviyetler, XVI. asırdan itibaren üç yıl, daha sonra iki yıl; XVII. asırdan sonra bir yıl oldu; küçük kadılıklar ise, önce iki sene, sonraları 20 ay olarak belirlenmişti.⁽²⁹⁾

Kadıların mahalli halk ile yakınlaşmamaları, yeterli kadro olmaması, zaman-ı infisallerinde (görevlerinin sonunda) eğitime yönelmeleri gibi nedenlerle görev süreleri kısa tutulmuştur.⁽³⁰⁾

Sürelerini dolduran kadılar ma’zûl olarak bir üst dereceye yükselmek için İstanbul’a gidecek sıra beklerlerdi. Ma’zul kadıları mağduriyetleri nedeniyle, vakıflar desteklerdi.

Bu müddet zarfında kadiasker dâiresine devam ederek tecrübe kazanır ve sırası gelince derecesine uygun kadılığa tayin olunurlardı. Buna da (zaman-ı

ittisali) adı verilir.⁽³¹⁾

Şayet bir kadılığa birden fazla aday çıkarsa imtihan yapılır ve en ehil olanı tercih edilirdi.⁽³²⁾

Kadının Görevleri

Kadıların yetki ve sorumlulukları kanunnamelerde açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Nitekim Tevkiî Kanunnâmesi’nde kadılar için:

“İcra-yı ahkâm-ı şer’iyye eyleyip, eimme-i Hanefiyye’den muhtelefün fiha olan akvali te-tebbu edup, esahhı ile amel eyleyeler. Ve kütüb-i sicillat ve sukuk ve tezvîc-i sigar ve kısmet-i mevaris-i reaya ve zabt-ı emval-i eytam ve gaib, azl ve nasb-ı vasi ve naib ve ukud-ı enkihe ve tenfîz-i vesaya ve sair kazayayı şer’iyyede mutasarrıf olalar” denilmektedir.⁽³³⁾

Her kadı, belli bir kaza veya sancak bölgesine tayin edilir ve kendisine ait görevleri bölge içindeki şehir, kasaba nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükelleftir.⁽³⁴⁾

Kadı Osmanlı şehrinde, hukuk adamı olarak direkt padişaha bağlı idi. Padişah buyrukları, hükümler veya emr-i şerifler genellikle kadılara gönderilirdi.⁽³⁵⁾

Diğer görevlilerle yakın bir işbirliği içinde olan kadının görevleri bu nedenle yalnızca bir yargı organı olmanın ötesine taşar.

(28) Uzunçarşılı, age, s.66.

(29) Uzunçarşılı, age, s.94; İpşirdi, age, c.I, s.265; Küçükdağ, age, s.128.

(30) Fendoğlu, age, c. VI, s.455.

(31) Uzunçarşılı, age, 95.

(32) Halaçoğlu, age, s.111.

(33) A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017, s.80-81.

(34) Ortaylı, age, s.25-26.

(35) Halil İnalcık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren, 2005, s.54.

Beylerbeyi ve sancak beylerinin seferler dolayısıyla, şehirde bulunamamaları, kadıların şehir içindeki fonksiyonunu daha da arttırmaktadır.⁽³⁶⁾

Onun başlıca adli ve idarî görevlerini şöylece sıralayabiliriz:

- şehrin yönetimi, asayişi,
- esnaf loncalarının denetimi,
- üretimin, pazar yerlerinin kontrolü, narh ve fiyat kontrolü
- vakıfları, okul ve camilerin yönetimini denetleme
- imar nizamı, temizlik ve diğer alt yapısal hizmetlerin görülmesi

- avarız hanelerinin kayd ve muhafazası ve bu verginin toplanması

- para rayicine dikkat etmek, rayiçten fazlaya sikke mübadelesini önlemek;

- tedavülde kalp veya kırkık sikke bulundurulmasına mani olarak, müsebbiplerini cezalandırmak

- Mukataaya verilecek yerler için mukataa sahibine iltizam tezkiresi vermek ve mukataa beratının sicile kaydı,

- ordunun ihtiyaçlarını temin, yol ve konaklama tesislerini önceden kontrol ve bilhassa toplanan verginin orduya hızlıca yetiştirilmesi

- Şehrin alt yapısal tesis ve hizmetlerinin gözetilmesi onun görevlerinin başında gelir.

- medreseleri kontrol etmek, müderrislerinin tayin veya azli için arz yetkisi, imaretlerin ve talebe-i ulûmun iâşesini denetlemek

- şehirde sorun olan iâşe kıtlığının giderilmesi ve civar yerlerdeki kaynaklardan teminini gözeterek, istifçilik ve karaborsacılık benzeri yolsuzlukları önlemek

- askeri sınıf mensuplarının teftişi

- kendi bölgelerine tayin ettikleri naiplerin teftişi

- kendinden evvelki kadının

(36) Ergenç, age, s.82.

hüküm ve amelini gözden geçirilmesi.⁽³⁷⁾

Kadının Yardımcıları

Kadılar, kazalarda doğrudan bağlı veya yardımcı olarak naip, subaşı, ases, kassam, muhtesip, mimar, kâtip, muhızır, tercüman, imam, papaz, haham ve ayak hizmetleri gören çok sayıda personel ile bildikte görevini ifa ederdi. Bu görevlilerin sayısı kazanın büyüklüğüne ve iş hacmine göre az yada çok sayıda olabilirdi.⁽³⁸⁾

Kadılar, yargı işlerini tek başlarına yapardı. Ancak mahkemede kendilerine yardımcı olan kimseler de vardı. Bunların en önemlisi bizzat Kadı tarafından tayin edilen naiplerdi. Naip “vekil” demektir. Naipler, kazaskerlere değil, bağlı oldukları kazanın kadısına tabi idiler. Naipler, kadıların düzenlediği niyabet müraselesi (naiplik yazısı) ile atanırlar. Naibi tayin eden kadı, onayan ise kazasker idi. İstihlaf (naip atama) yetkisi verilmeyen kadı, naip seçemezdi.⁽³⁹⁾

Naipler, genelde bulundukları yerleşim yerinde oturan emekli kadı veya müderrisler arasından seçilirdi.⁽⁴⁰⁾

Kazanın büyüklüğüne göre kadının birden fazla nâibi bulunabilirdi. Naipler vazifelerinin durumuna göre kaza naipleri, kadı naipleri, mevâli naipleri, bâb naipleri, ayak naipleri ve arpalık naipleri olmak üzere altı kısma ayrılmaktaydı.

Adli görevlerinin dışında naipler idari, mali ve beledi hizmetlerin yürütülmesinde etkili idi. Adli işleriyle ilgili olarak katl, yaralama, hırsızlık, zina, gasp, nikâh, talak, vasi ve nazır tayini, nafaka takdiri, kaybolanların mallarına kayyım atanması, vakfiyelerin tescili, ölenin terekisinin tespit ve taksimi, mahkemeyle gelenlerin davalarını şer’i esaslara göre halli gibi çok değişik davalara bakardı.⁽⁴¹⁾

Naip, beylerbeyinden sonra livada en yetkili kişi olduğundan kritik dönemlerde, merkezin gönderdiği emr-i şerifle kendisine birinci derecede sorumluluklar verilirdi. Savaş dönemlerinde, vilayette çıkması muhtemel karışıklıkların önüne geçilmesi, gerekli tedbirlerin alınması görevleri arasında idi. Bazan sadır olan emr-i şerifle vali dâhil, tüm ehl-i orf taifesinin kanunsuz işlerini murakabe ederdi. Valinin yetkisini aşan konularda yapacağı icraatı men edebilirdi. İmam, müezzin vs. din görevlilerinin atamalarını arz ile merkezden isterdi. Görevi elinden alınanların durumunu merkeze ilam ederek mağduriyetin önüne geçerdi. Seferlerde askerin toplanması, gerekli araç ve gerecin temin edilmesinden sorumlu idi.⁽⁴²⁾

Naibin kendine vekil bırakma yetkisi vardı. Şehir dışında bir yere giderken, “kendi müraselesi ile” birini yerine istihlaf ederdi. Naiplerin görev süreleri belirlenmiş değildi. Bu durum tamamen kadıya bırakılmıştı.⁽⁴³⁾

Kadıların mülazemetle İstanbul’da kalmaları, XVIII. yüz-

(37) M. Akif Aydın, “Osmanlı’da Hukuk”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, (Editör: E. İhsanoğlu), İstanbul: İRCİCA, 1994, c.1, s.394; Gür, *age*, s.82-86; Ortaylı, *age*, s.56-57.

(38) İpşirli, *age*, c. I. s.265.

(39) Fendoğlu, *age*, c.VI, s.457.

(40) Küçükdağ, *age*, s.132.

(41) Küçükdağ, *age*, s.132.

(42) Küçükdağ, *age*, s.133.

(43) Küçükdağ, *age*, s.130.

yılın başlarından itibaren vilayetlere gitmeyip işlerini naiplere terk etmeleri; naiplerin kadılara ödediği aylıktan fazlasını çıkarak kar etmek maksadıyla rüşvete yönelmesi; niyabetin ilmi seviyesine bakılmaksızın kim fazla para öderse ona verilmesi; sık sık naip değişikliklerinin meydana gelişi adalet sisteminin bozulup huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Merkezi hükümet, bu durumun önüne geçmek için bir takım tedbirler alma ihtiyacını hissetmişse de herhangi bir teşebbüs söz konusu olmamıştır.⁽⁴⁴⁾

Subaşı, hem adli zabıta, hem de emniyet görevlilerinden biri ve infaz memuru olarak kadının en başta gelen yardımcısıydı. Subaşının tayinini beylerbeyi veya sancakbeyi bir mektupla kadıya bildirir ve bu durum sicile kayıt olunurdu. Kadının ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasını sağlamak, vergileri toplamak, kolluk görevini yerine getirmek, suçları önlemek, suç işleyenleri takip edip yakalamak, kovuşturmak ve suçluları cezalandırmak subaşının görevleri arasındaydı.⁽⁴⁵⁾

Kadının verdiği kararları belirlenmiş sak usulüne uygun olarak deftere geçiren ve hukuk metinlerini yazan kâtipler, aynı tür davaların daima aynı şekilde yazılmasında ve yargılama sırasında bir eksikliğin olmamasında önemli roller üstlenirlerdi.⁽⁴⁶⁾

Kadıların bir diğer yardımcısı mahkemelerde bir anlamda müşahit (gözlemci) sıfatıyla katılan şühûdül-hâldir. Kaza bölgesinin

ileri gelenlerinden seçilen sayıları beş altı veya daha fazla olan bu şahitler muhakemenin işleyişine veya karara herhangi bir şekilde karışmaz, sadece kadıların adil karar vermesinde dolaylı olarak etkili olurlardı. Şer'iyye sicil defterlerindeki kararların altında bu şahitlerin isimleri de bulunurdu.⁽⁴⁷⁾

Subaşı ve kadının yardımcısı olarak ortaya çıkan asesler geceleri çarşı ve pazar yerlerini bekleyerek şehir asayişini sağlarlardı. Bu kuvvet genellikle kapıkulu askerlerinden meydana gelirdi.⁽⁴⁸⁾

Beylerbeyi sancakbeyi ve kadının denetimi altında şehrin iç kalesinin müdafaa ve inzibatından sorumlu olan dizdar ve kale erlerini de kadının yardımcısı arasında saymak gerekir. Bu grubun teftişi de kadıya ait görevlerdendi.⁽⁴⁹⁾

Kazalarda vefat edenlerin mallarını varisleri arasında taksim edip paylaştıran ve "kassam" adı verilen memurlar da kadıların yardımcıları arasındaydı.⁽⁵⁰⁾

Osmanlı şehirlerinde resmi bir kadılık dairesi veya mahkeme binası yoktu. Genellikle kadılar kendi konağını mahkeme dairesi olarak kullanırdı. Örneğin Konya'da mahkeme binası Şerafeddin Camii civarında idi ve Kasım Halife Vakfı'na ait bir binada faaliyet göstermekteydi.⁽⁵¹⁾

Kadıların Ücreti

(47) M. Akif Aydın, c.I, s.399-400

(48) Ortaylı, *age*, s.50.

(49) Ortaylı, *age*, s.51.

(50) Halaçoğlu, *age*, s.112.

(51) Bilgin Aydın, Selçuklular'dan Osmanlılar'a Konya Kadılığı, *Darılmış Konya*, İstanbul, 2022, sy.1, s.43.

(44) Küçükdağ, *age*, s.131.

(45) Ortaylı, *age*, s.49

(46) M. Akif Aydın, *age*, c.I, s.401.

İlk dönemlerde kadıların belirli bir maaşları olmayıp aidatları dâvalara bağlı olduğu için geçim yönüyle muhtaç durumda olan yahut aldıklarını az görenler irtikâp ve rüşvete yönelenler ortaya çıkmıştır. Sultan Yıldırım Bayezid, bazı kadınların irtikâplarını haber aldığı zaman bunların Yenişehir’de bir eve toplanarak yakılmalarını emretmiş ise de kadınların geçimlerini sağlayacak kadar maaşları olmadığından bu durumun meydana gelmiş olduğu vezir-i âzam Çandarlı-zâde Ali Paşa tarafından padişaha bildirilmesi üzerine kadınlara “**ücret-i sakuk**” adıyla bir ücret tespit edilmiş ve böylelikle onların cezadan kurtulması sağlanmıştır.

İlk dönemlerde hüccetten yirmi beş, sicil den yedi, nikâh akdinden on iki ve resm-i kismetten binde yirmi akçe rayiç tayin edilmiş ancak bu miktar daha sonra ihtiyaca göre artıp eksilmiştir.⁽⁵²⁾

Fatih Sultan Mehmed’in kanunnamesinde kadınların sicil den yedi, hüccetten otuz iki, sicil suretinden on iki, imzadan on iki, miras taksiminden binde yirmi, bakire nikâhından otuz iki, dul nikâhından on beş veya on iki akçe alınması kanun oldu.⁽⁵³⁾

XVI. asır sonlarıyla XVII. asırda miras taksiminden kadınlar binde on beş, nikâh resminde

kız olanlardan kadıya yirmi ve hademesine beş, dul olanların nikâhından kadı on ve hademesi beş hüccet ve resm-i kitabet kadı için yirmi ve hademesi için beş ve azadnâmelerden kadı için elli, naib, emin ve kâtip için on iki cem’an altmış ve sicil kaydından sekiz, imzadan on iki ve müraseleden yani şer’î muhaberâtten altı akçe resim alınırdı.⁽⁵⁴⁾

(52) Uzunçarşılı, *age*, s.84.

(53) Uzunçarşılı, *age*, s.85.

(54) Uzunçarşılı, *age*, s.85.

Kadı Sicilleri

Mahkemelerde kadılar hükmü ve kararlarını eni dar ve boyu uzun olan bir deftere kaydederlerdi. “Sicillât-ı şer’iyye” denilen bu defterlere vakfiye, nafaka, miras dâvaları, resm-i kısmet, ilâm, husûmete müteallık dâvalar, nikâh vesaire şer’i mahkemelere mahsus bir usul ve kaide altında kaleme alınır ve bu tahrir tarzına “sakk-i şer’i” denilirdi. Sakk-i şer’i üzere olan hüccetlerin başlıkları “sebebi tahriri”l-kitab oldu ki”

veya “sebeb-i tahrir-i şer’i olur ki” ve “sebeb-i tahrir-i kitab-ı sıhhat-nisab olur ki” gibi ibarelerle başlardı.⁽⁵⁵⁾

Kadıların Denetimi

Kadıların denetlimi konusunda düzenli bir teftiş sistemi yoktu. Kadıların kanuna aykırı olarak verdikleri hükümler halkın şikâyetine sebep olur veya yönetimin dikkatini çekerse, o zaman teftiş işlemi başlatılırdı. Bu durumda hükümet beylerbeyi ya da sancak beyi rütbesinde biri -ki buna “müfettiş paşa” denirdi- yahut da dergâh-ı ali çavuşlarından biri “mübaşir müfettiş” olarak gönderilirdi. Yolsuzluğu tespit edilen kadı merkezden gönderilen çavuşlar tarafından tutuklanıp merkeze götürülürdü.

Bir kadının çok kere padişah fermanıyla bir başka kadının icraatını denetlediği görülmektedir. Bu tür teftişlerin daha çok bir bölgede yolsuzluk ve şikâyet artınca komşu kadılara yaptırılmaktaydı. Bazen de merkezden de bir kadı görevlendirilerek teftiş yapıldığı olurdu.⁽⁵⁶⁾

Kadıların Azli

Kadılar kamu yararına uygun olarak padişah tarafından azledilebilir ya da görev yerleri değiştirilebilirdi. Hatta tayini yapan padişah vefat etse veya değiştirilse bile kadılar azledil-

(55) Uzunçarşılı, age, s.116-117.

(56) Ortaylı, age, s.61.

miş veya açıkta kalmış sayılmazlardı. Ancak rüşvet alırsa azle müstehak olurdu.

Kadının vatandaşın aleyhine yanlış bir karar vermesi durumunda -kısas gibi iadesi mümkün olmayanlar dışında- ortaya çıkan zararlar hazine tarafından ödenirdi. Eğer kasıt varsa bu durumda kadının kendi mallarından zarar tanzım ettirilir ve kadı da görevden azledilirdi.⁽⁵⁷⁾

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Köyceğiz kadısı olan **Konyalı Mehmet Emin (Bölal)** Efendi yaptığı vaazlarda zararlı telkinlerde bulunduğu gerekçesiyle Divan-ı Harbi Örfü'ye verilmiş ve fakat kanunen sabit olacak bir delil bulunamadığından sadece Kânunusani 1329/ Ocak 1914'de Köyceğiz Kadılığı'ndan azledilmekle iktifa edilmiştir.⁽⁵⁸⁾ Bu konuda Menteşe (Aydın) Mutasarrıflığı'nın 26313/48 sayı ve 15 Kanunsani 1329/28 Ocak 1914 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) gönderdiği belge şu şekildedir:

“Köyceğiz kadısı Emin Efendi'nin geçen kurban bayramının birinci günü bayram namazından evvel merkez kazada vaki Çarşı Camii'inde icra eylediği vaaz esnasında sadet haricine çıkarak bila mucib memurîn ve Jön Türkler hakkında bazı ifadâtı gayr-i münasebede bulunmasından başka şehr-i Teşrinisani (Ekim ayı) zarfında

liva dâhilinde vaki siyasetine zuhur etmemiş ve kadı mümaileyh hakkında icra edilen tahkikat evrakı evvelce takdim ve kendisi de ahiren ve mahfuzen Dersaadet (İstanbul) Divan-ı Harbi Örfisi'ne i'zam olunduğu gibi 1 Muharrem 1332/30 Kasım 1913 tarihinden itibaren mezkûr kadılıktan azl ettirildiği iş'arı âli-i meşihatpenahiye atfen Aydın Vilayeti âliyesinden varid olan 3 Kanunevvel 1329/16 Aralık 1913 tarihli telgrafnamede bildirilmiş olmakla ol babda emru ferman hazreti men lehü'l-emrindir.”⁽⁵⁹⁾

Seyyar Kadılıklar

Her eyalet ve sancakta XVI. asır sonlarına kadar “toprak kadıları” ismiyle seyyar kadılıklar bulunmakta idi. Gerek merkezde, gerekse eyaletlerde tahkiki gerektiren bir problem, toprak kadıları vasıtasıyla tefiş olunurdu. Ayrıca köylülerin, sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeâmet ve tımar sahipleri ile ilgili şikâyetleri, yine bunlar tarafından değerlendirilir ve mahkemesi yapılırdı.

Mahalli kadı ve naipler dışında bir de merkezden tayin edilen mehayif müfettişleri vardı. Bunlar köylere kadar giderek halkın dert ve şikâyetlerini dinler ve bunları doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a arz edebilirlerdi.

(57) Gür, age, s.98.

(58) İstanbul Müftülüğü, Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahvâl Defteri I, s.368; Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, İstanbul, 1980, c. III, s.181.

(59)Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM.EMN. /112-29; DH.İ.UM /19- 1.

Ordu Kadılığı

Sefer esnasında padişahla birlikte kadiaskerler de orduya katılarak orduya ait işleri görürlerdi. Padişahların sefere gitmeyi bırakmalarından sonra onlar da seferi terk etmişler ve sefere giden veziriazamların yanlarına vekâleten “ordu kadısı” ismiyle mevali kadılarından biri kendisine berat verilerek orduya katılması sağlanmıştı. Ordu kadısının tayinleri Rumeli Kadiaskerliği tarafından yapılırdı.⁽⁶⁰⁾ Ordu kadılığının meşakkatli bir iş olması dolayısıyla bunlar gerektiğinde yüksek bir mevleviyete tayin edilirler ve Haremeyn mevleviyetinden Mekke kadısı olurlardı. Aynı şekilde donanmaya tayin edilen kadıya da “Ordu kadısı” denirdi.

Sonuç

Tarih boyunca İslam ve Türk devletleri adliye nizamına önem vermiştir. Kazalara hâkim ya da kadı olarak hukuk eğitimi görmüş kişiler atanarak devleti temsil eden yetkilerle donatılmış ve görev yerlerinde adaleti sağlamaya çalışmışlardır.

Devlet içinde özgün bir yere sahip olan kadılar, genellikle iki yıllığına göreve gelir ve adlî hem de mülkî görevleri hususunda yetkiyi direkt padişah-tan alırlardı.

Kadılar hükümetin emirlerin uygulanmasını denetler ve vergi toplama işi ile de doğrudan meşgul olur, zahire tedari-

kinde bulunur, asker toplanması, iktisadi işler, mahalli rayice göre eşyaya narh konması, belediye işleri gibi bütün devlet işlerini temin ederlerdi.

Ayrıca vakıfları, esnaf loncalarını kontrol eder, toplum düzeni ve genel ahlakın sağlanmasına da katkıda bulunurdu.

Kadılar nikâh, talak, miras taksimi, yetim malının muhafazası, vasî tayin ve azli, vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin nezareti, cürüm, cinayet ve sair bütün davalarda Hanefi mezhebine göre hüküm verirlerdi.

Birçok yönden tam bir yöneticiyi andıran kadının görevleri Tanzimat’tan sonra nizamî mahkemelerinin kurulması önce sınırlanmış sonra da idari değişikliklerle mülki görevleri kaymakamlara bırakılmıştır. 1854’te ise belediye örgütünün oluşturulması ile kadıların belediye ait görevleri şehreminlerine verilmiştir. Bu dönemden sonra kadıların görevleri büyük oranda ahvâl-i şahsiyye (nikâh, nafaka, miras, vb.) ile vakıf davalarına indirgenmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında 1911-1914 yılları arasından çıkartılan bazı kanunlarla kadılık yeniden düzenlenmişse de 8 Nisan 1921 tarihinde çıkartılan kanunla şer’î mahkemeleri tamamen kaldırılmış ve uzun bir zamandır varlığını sürdüren kadılık kurumu tarihe karışmıştır.

(60) Halaçoğlu, age, s.113-114